عالمجان ابراهيمف تأليفى.

تاتار املاسى

مكتبلر اوچون درسلك.

Татарстан Җөмһүриятенең
Милли китапханәсе
Национальная библиотека
Республики Татарстан

ناشرلرى:

احمدگراى حسنى وشركاسى

قزان.

КАЗАНЬ,
ЛИТО-ТИПОГРАФІЯ И. Н. ХАРИТОНОВА.
1914 Г.

مؤلفدن:

حرفلربزنك حاضرگی حالنده املابزنی، «فانیتیکه» نك توب نیگزلرینه قوروغان عمومی وقطعی بر قوانین آستینه آلمق ــ عموما بر قناعت تابمق اصلا ممکن توگل. مینده بوندی بر دعوادن یراقمن؛ بولرنی املابز مسئله‌سنده تمام بولغان بر ایدیال اینوب تقدیم ایتمیم، تیك حاضرگی حالده عملگه کره آلغان قدرنك کاملن بیررگه گنه طرشام.

مسئله واق، توبه‌ن؛ لکن، اچینه کرگاچ، آدم جرنوب چغا آلماسلق برلابیرینت اوچریسك. متخصصلر اوچون یازلسه، بر تکامل گنه توگل، انقلاب کورسه‌تورگه ــ یاکا حرفلر، یاکا علامتلر آرتدروب، بوتون املانی بیلگلی بر نقطه‌دن تزب، منتظم ومکمل قوانین بیررگه ممکن بولور ایدی. لکن مین بونی مکتبلر اوچون اشله‌دم. شوکا کوره، میکا حاضر عمومچه عملده یوروگان اساسلردن بیك آرتق یراق کیته‌رگه ممکن بولمادی: مکتبلر اوچون بولغاچ، انقلاب توگل، تیك اصلاحقه مجبورسك.

اساس شول اولمق ایله برابر، مین شکلده بردن ساده اولمق، ایکنچیدن عملی اولمق، اوچنچیدن طبیعی آغم ایله بارلمق جهتلرن باش تلك اینوب آلدم.

عالمجان ابراهیمف.

۱۹۱۳ ــ اوکته‌بر ــ قازان.

تاتار املاسی.

١

حرف و آواز.

یازیق بر نیچه نه‌رسه: ب، ت، ج.
بولرنی اوقومق بولسه‌ق، هر برندن بر توٗرلی تاوش چقا. «املا»
§ ١ دیگان علمده شول تاوشنی «آواز» دیب یوٗروٗته‌لر.
§ ٢ هر بر آوازنڭ کاغدده یازلغان صورتی «حرف» دیب آتالا.
ب، ت، ج ــ دیسه‌ك، شولرنڭ آغزدن چققانلری «آواز» بولا، کاغدگه توٗشکان صورتلری «حرف» بولا.

سؤال: آواز دیب نی نه‌رسه‌گه ئه‌یته‌لر؟ حرف دیب نی‌نه‌رسه آتالا؟ تل، قر، تلم، قرن، طغز، کر، کردم، طشلق، نصقچ ـ دیگان سوزلرنڭ هر قایوسنده نیچه آواز ونیچه حرف بار؟

§ ٣ بر سوزنی ئه‌یتکانده نیچه ونیندی آوازلر چقسه، آنی یازغانده‌ده شوندی وشول چاقلی حرف قویارغه کیره‌ك.
بلم، ترك، ملطق دیسه‌ك، اوّلگی ایکی سوزده اوٗچه‌ر، صوڭغی‌ده دورت آواز ایشتله، یازغانده‌ده شو نچه حرف قویلغان.

٢

الفبامز.

§٤ بزنڭ تلبزده اوطز آلطی آواز بار. شوڭا قاراب اوطز آلطی حرف یوری. اول حرفلر اوشبولردر: ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، ی، پ، چ، ژ، ڤ، گ، ڭ، ۋ، (ە ـ ه)

§٥ بر تلنڭ یازووندە یۇرتلگان حرفلرنڭ بارلغن ـ اول تلنڭ «الفبا»سی دیب آتیلر. بزنڭ الفبامز ئەنە شول اوطز آلتی حرفدن یاصالمشدر.

سؤال: بزنڭ تلمزده کوبمی آواز بار؟ بزنڭ یازوـ ومزده نیچه حرف یوری؟ الفبا دیب نیـنەرسەگە ئەیتەلر؟

٣

مد وتاوش حرفلری.

یوغاریده صانالغان اوطز آلتی حرف ایکی تۆرلیگه بولنه: ١) مدحرفی؛ ٢) تاوش حرفی.

بو بولنونڭ نیگزی شول: ب، ق، ج ـ دیسەك، بولرنڭ هر قایوسی بر حرف بولا. بو حرفلرنڭ هر برینڭ آیرم‌هم تیك اوزینەگنه قاراغان برهر آوازی بار. اما «با»، «بو»، «بی»، دیسەك، منه بولرده «ب» دن صوڭ کیلگان «ا»، «و»، «ی» حرفلرینڭ آیرم آوازلری یوق. بولر تیك «ب» نی یوغاری کوتەررگە، آستقە تارتۆرغە، یەیسە اۇتۆرۇب صوزارغەغنە

خدمت ایته‌لر. منه شونده‌غی کبك، بر حرفنڭ آیرم هم اوز ینه‌گنه قاراغان بر آوازی (مستقل صوتی) بولسه، آنی «تاوش حرفی» دیب آتیلر؛ اگرده بر حرفنڭ آیرم هم اوز ینه قاراغان آوازی بولمیچه، اول تیك ایکنچی حرفنڭ آوازن کوته‌رو، صوز و کبك خدمتلر اوچون یورتولسه، آنی «مد حرفی» (صوز و حرفی) دیب آتیلر؛ با، بو، بی، دیگانده‌گی ایکنچی حرفلر کبك.

۶ § اوشبولر تاوش حرفی دیب آتالا: ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، پ، چ، ۋ، ژ، گ، ڭ.

۷ § بولردن قالغان بیش حرف «مد حرفی» دیب یورتوله؛ آنلر اوشبولر:

۱) قالن ئوست (الف): بارا، بارغان، قالا، صابان، تانا، تاغان دیگانده‌گی «ا» بله‌ن «ا» لر کبی؛

۲) نچکه ئوست (های رسمیه): به‌ره، به‌ره‌ن، ته‌ره‌زه، ته‌گه‌ره‌ب دیگانده‌گی «ه» بله‌ن «ه» لر کبی؛

۳) یا: کیل، کیله‌ی، کیس، کیسه‌ی، کیته‌م، قیبات، قینادم، کیبه‌ن، آندی، نیندی دیگانده‌گی «یـ»، «ی» هم «ی» لر کبی؛

۴) طولی واو (و): طوب، طوغز، طوغان، اورو، توگو، کیلو، کومر، کوب، کوز، کول، کون، قول دیگان سوزلرده‌گی «و» بله‌ن «و» لر کبی؛

۵) قصقا واو (ۇ): كۇز، كۇره‌ن، كۇن، كۇنلی، كۇنده، قۇل، قۇلا، قۇلاچ، اۇزۇن، بۇرۇن دیگان سوزلرده‌گی «ۇ» بله‌ن «ۇ» کبی.

سؤال: حرفلر نیچه‌گه بولنه؟ مدحرفی نیچه؟ تاوش حرفی نیلر؟

توبه‌نده‌گی سوزلرده نیچه مد حرفی، نیچه تاوش حرفی‌بار:
بل، بله، بلەم، بلەزك، قر، قرا، قردم، قرابز، کیل، کیلمه،
کیلمی، تار، تارات، تاراتا، تاراتابز، تاغن، تابن، تابنابز، طوز،
طوز، طورنا، طورغای، توبه‌ن طوبال، طورام، توله‌دك.

٤

قالنلق و نچکه‌لك.

بزنك تلمزده سوزلر یاقالنغنه یا نچکه‌گنه بولا. بر سوزنك باش حرفی قالن ئه‌یتلسه، قالغان همه حرفلری‌ده قالن چغا: یعنی بر حرفنك قالن ئه‌یتلووی بله‌ن سوزده‌گی بارلق حرفلر قالنغه ئه‌ورله، بر حرفنك نچکه‌لگی بله‌ن بوتون سوز نچکه‌گه ئه‌ورله: بارمق، به‌رمك، قایتمق، کیلمك، دیگانده «بار» ده بر حرف (الف) قالنلردن؛ شوڭا ایبه‌روب بوتون سوز هم آڭا توتاش علامتلرده قالنغه ئه‌ورله، بارمق بولا؛ «به‌رمك» دیسه‌ك «به‌ر» ده «ه» نچکه، شوڭا ایبه‌روب بوتون سوز نچکه‌ره، به‌رمك بولا. اوقوتقانده‌ده شولای سوزلرنی قالنلق،نچکه‌لك بله‌ن آیرا بارلوغه تییش.

یوغاریده صانالغان تاوش حرفلرینك قایسیلری هر وقت قالن،قایسیلری هر وقت نچکه، قایسیلری ایکی تورلی: قالن‌ده، نچکه‌ده بولوب یوری.

٨ § اوشبولر هر وقت قالن.

١) ط: طش، طوپ، اوط، طوغز، طوزان، طورغای، طولوب؛

٢) ص: صو، صولی، صوغان، صوصار، صوصادم، صزق، صرت، صوفی؛

٣) غ: آغا، آلغا، یغل، یغلا، آغر، آغز، آغن، تاغن؛

٤) ق: قر، قز، قزا، قزغان، قویان، قورقاق، قش، قاش، قاشقا؛

۵) خ: خاتون، یاخشی، خان.

۹ § اوشبو حرفلر هر وقت نچکه سوزلرده یازلا:

۱) ک: کر، کیل، کیمه، کیبه‌ن، کیچ، کیچه، کیل‌ب، که‌ون؛

۲) گ: گیر، گه‌ز، گه‌ره‌ز، گه‌ره‌به، گه‌وهه‌ر، گول، گل.

سؤال. بو سوزلرنك قایوسی نچکه، قایوسی قالن: تل، تال کر، قار، تش، طش، بز، باز، به‌ر، بارا، کم، قوم، قاب گه‌ب، کیله، قایتا، بته، باتا، توشه، تاشا؟

۵

مد حرفلرینك یازلو اورنلری.

قالن ئوست.

۱۰ § قالن سوزلرده هربر کوته‌رلوب (یعنی ئوست بله‌ن) ئه‌یتلگان حرفدن صوڭ قالن ئوست (الف) یازلا: صانا، صانالا، قارا، قاراگز، یات، یاتا، یاتامی‌کبی. (مگر «نه‌ق» دیگان سوزگنه بو قاعده‌دن آیرلوب قالا).

۱۱ § الفنك آلغی یاغنده همزه بولسه، آنلرنك ایکیسی برگه قوشلوب «آ» صورتنده یازلور: آشی، آربا، آرتده، آلما، آزاق‌کبی، بولرنك توبی «ئاش»، «ئالما» رەوشنده بولوب، جیکللك اوچون «آ»غه ئه‌یله‌ندرله‌لر.

نچکه ئوست.

۱۲ § نچکه سوزلرده بر حرف ئوستکه کوته‌رلوب (ئوست بله‌ن) ئه‌یتلسه، آنك صوڭنده نچکه ئوست (ه، ە) یازلور: به‌ر، به‌ره،

بەرەن، بەلش، بەیلەم، بەیرەم، چەچەك، چەی، جەننك، جەیدە، سەلەمەكبی.

حرف مدلرنك باشقەلری هم قالن هم نچکە یوررو تولسەدە، الف هروقت قالن سوزلردەگنە، اما های رسمیە هر وقت نچکەلردەگنە یازلورغە تییشلی. (شونك اوچون دە آنلر قالن ئوست، نچکە ئوست دیب آتالالر) یعنی بر سوزدە الف بولسە، آنك باشقە حرفلری قالن، بر سوزدە های رسمیە بولسە، آنك هەمەسی نچکە بولا. شوڭا کورەدە، تامرندە الف بولغان سوزلردە، قالن ایشتلسەدە، «ط» یازارغە حاجت یوق: اورتا، پوچتا، قاتی، ماتور، قایتا، تایغاق، تار، تازا، تاتار، تال کبك سوزلردە «ط» یازلمی. واقعدە بو حرف تاتار سوزلرندن هیچ برندە یازلماسقە تییش ایدی، لکن حاضر ئەلی سوز وحرفلرنك قالنلق ونچکەلگن بلدرو اوچون آیرم علامت بولماغانغە، «ت»نك قالنلغن بلدرو اوچون قای بر اورندە «ط» یورتورگە مجبوربز. اما تامرندە الف بولغان سوزلردە «ت» نك قالنلغن بلدررگە احتیاج قالمیدە، «ط» کیرەك بولمی. «ص» دە شولای اوق. لکن بز هر اورندە حاضر عمومنك عملیاتندە بولغان وضعیتلردن آرتق یراق کیتمەسکە مجبور بولدیغمزدن، دخی «ص»نك «س» گەمناسبتی، «ط»نك «ت» گە مناسبتندن باشقەراق دە تابلغانغە، «ص» حاضرگە عموم حالنچە قالا.

نچکەئوستبلەن قالنئوستنی آیرو اوچون مثاللر:

بر، بەر، بەرە، پەرەمەچ.
تل، تلەك، تلەو، تلەرگە.
جن، جەی، جەننك، جەرنگە.
تکە، تەکە، تەگەری.
بلش، بەلش، بەرەنگی.
تز، تزە، تزەم، تزەرگە.

قر، قار، قارا، قاراچقل، قارالغان.
طش، تاش، تال، تاشا، تاشقا، تاشماغان.
جر، جرلا، جرلاما، جرلارسز.
باش، قاش، قامش، قارایغان.
صز، صزا، صزغان، صزغانا، صزغانغان.

آش، آشا، آشارغه. .
آل، آلا، آلام، آلاما، آلما، بالتا.
قر، قرا، قرغان، قرماس، قرغاچ.
طن، طنا، طنغان، طنغاچ.
چن، چنلاب، چندن، چنقغان.
قل، قللاب.
تاق، تاغاراق، تارالا، تازارا.

تش، يه‌ش، يه‌شه‌رگه.
بل، بله، بله‌م، بله‌و، بله‌ك، بله‌زك.
كر، كره، كره‌ن، كررگه، كرمه‌سكه.
من، منه، منه‌سز، منه‌رگه.
چبش، چه‌ى، چه‌وكه، چه‌نه‌چه.
مك، مكله‌ب.
ته‌م، ته‌به‌نه‌ك، ته‌ره‌زه.

تمرينلر:

١

توبه‌نده‌گی سوزلرنڭ قايوسنده نچـكه ئوست، قايوسنده قالن ئوست:
به‌رمه، قالما، ته‌نده، يارما، تاپچق، تامر، كله‌ت، تله‌نه؟

§

توبه‌نده‌گی سوزلرده يا ئلش يوقمى؟ نيچك درستله‌رگه؟
بلازك، آلقه، بالتا، گه‌رابه، ته‌باناك، مـكلاب، قله‌ب، ته‌رازه، ياشلر، يه‌شل، چاى، چغه، يه‌ناشا...

§

توبه‌نده‌گی سوزلرگه (⨯) علامتی اورنينه اوزيـنڭ تييش بولغان حرفنی قويوب چغكز: ت⨯ش قاتی بول⨯ (تاش قاتی بولا)

ـ آغ× چ ئوس× ـ قابق× آشاکرم×ـبزده ئو ل× ن ب ا ر ـ نی
کیرەك ـ آلم× آل× م ـ قربان ب× یر × م ـ

یا (یٔ، یٔ، ی)

(مد حرفلرندن اوچنچیسی).

§۱۳ بر حرف آستقه تارتلوب، (آست بلەن) ئەیتلسه، آنـڭ صوڭنده هر وقت «یا» یازلور. کیـل، کیس، تیمر، صوفی، قینی، اری دیگاندەگی «یـ»، «ی» هم «ی» لر کبك.
بو قالن سوزدەدە بولا نچکەدەدە.

مثاللر:

ـ کیل، کیت، کیبه، کیسه،	قینا، قیبات، طی، طیغان،
کیرەك، کیزەن، کیزلەو، اینش،	طیماس، صیفر، صیماس،
ایمەن، ایمگەك، ایر، ایرگه،	صی، صیلی، طرنی، قارغی.

طولی واو.

(مدلرنڭ دورتنچیسی).

§۱٤ طوب، توگل، صوز، کوب دیـگاندەگی «ط»، «ت»، «ص»، «ك» شیکللی، آچق واو بلەن صوزلغان اورنـلرده «و» یازلا. بو مد طولی واو دیب آتالا.

طولی واو هم نچکه هم قالن سوزلردەدە یوری تولەدر:

مثاللر:

کر، کور، کوز، کون، کول
کوب، کوبه، کوبه‌لك، کوسه،
کوچه، کومه‌ك، کوردك،
کومر، توله، توبه‌ن، سوز،
سوره‌ن، کوره‌ن، ایرته، ایرته‌ن،
ایرته‌گه، ایرن.

قل، قول، قونا، قوشا،
طوز، طوزا، طوزغان، صو،
صوصار، صوصی، طوطی، تابتی، تالی،
یامی، صالمی، دولی، آبزی،
فارغی، تالقی، آشی . . .

قسقا واو (وُ)

(مدلردن بیشنچیسی).

§ ۱۵ کُون، تُون دیگانده «ک» بله‌ن «ت» دن صوڭ نیندی آواز ایشتله؟

منه شول آوازنی بلدرو اوُچوُن «وُ» ره‌وشنده بر حرف یازلا؛ بو حرف «قصقا واو» دیب آتالا. مثالی: کُون، تُون، کُوز، تُوس، قُول، کُور، کبیلردر.

«قصقا واو» نچکه سوزلرده‌ده قالن سوزلرده‌ده یوُروُتوله‌در.

مثاللری:

تُور، تُورلی، تُوگه‌ل، تُونده، تُوب،
تُوبلی، تُوسلی، صُولی، صُوڭ،
کُوره‌ن، کُول، کُوز، کُوزگی،
کُونده، کُوچ، کُوزه‌ن، کُونله‌شو،
کُونچی، اوُچ، تُولکی، سُویله،

تُویه، کُویمه، یُومری... کُوندُوز..
قُول، قُوش، قُوندُوز، طُوت،
طُور، طُوز، طُوزاق، طُوزلی،
طُوتقن، طُورما، طُورلا، دُورفا.

قصقا یا

§ ۱۶ تاتارچه سوزنڭ آخرغی حرفی مدده ساکنلی‌ده بولماسه، «ی» یازلر. بو «ی» قصقایا دیب آتالا. یاخشی، کشی دیگانده «ش» نڭ ساکنی‌ده یوق، مدی‌ده یوق، شوڭا کوره آنده (ی) قصقا یا یازلغان.

قصقا یا قالن‌ده نچکه‌ده بولا.

مثاللری:

کشی، یه‌شی، کیلدی، کیتدی، تۇشدی، بندی، جه‌یگی، کۇزگی، بیلـگلی، سۇلـگی، تۇلـکی، مندی، کوڭللی، تـگی، بیری، کیری...

یاخشی، باشی، باشلی، تـاشلی، قایغی، قایغیلی، اوغلی، یولی،ماللی، قایتدی، باتدی، آری، آردی، طوڭدی، صندی ...

قصقا یا وقصقه واونی آچق تۇشۇنو اۇچۇن تاتار تلنده بولغان بر خاصیتنی خاطردن چغارماسقه کیره‌ك.

بزده‌ساکنسز حرفنڭ صوڭ یاغنده مد حرفلرندن بری بولماسه،اول جیڭل گنه اۇتۇر بله‌ن ئه‌یتله. مثلا: بل، قر، تل دیگانده باش حرفلر، بلم، قزل،تلم دیگانده اولـگی ایکی حرفده آوازنڭ اۇتۇرگه اوخشاش بر دولقنی‌بار. بونی تجویدنڭ «قطب‌جد» نه‌اوخشاتوب، «قلقله» دیب آتارغه‌ممکن.بوعربنڭ طولی اۇتۇری مرتبه‌ـ سینه جیتمی، شونڭ ایله برابر اول آیرم بر آواز توگل، بلـکه تاوش حرفلرینڭ اوزآلدینه طوغرغانده طبیعی بولغان بر حالتی‌در؛ ئه‌یتوب قاریق: ب، ت. شونده بیك آزغنه قلقله بار. سوزنڭ باشنده یا اورتاسنده بولسه، آنی بلدرر اۇچۇن آیرم حرف کیره‌ك توگل. بل، بلن، کم دیگانده‌گی کبی؛ اما آخرده بولسه آنی بلدرراۇچۇن بزده بر حرف یۇرۇته‌لر. اول‌ده‌شو یوغارغی «قصقایا» در.

یوغارغی قصقا واو (ۇ) ایسه تمام‌تمامینه عربچه ضمه ایشتلگان اورنلرده یازلادر. مثلا «کون، تون» دیگانده «ک» بلەن «ت» ده عربنڭ ضمەسی ایشتله. شوڭا کوره، آنده «ۇ» یازلا. بو همه پیرده شولای.

مدلرنڭ تاوش حرفی بولوب یۇرووی.

بز «ی» بلەن «و» نی یوغاریده مد حرفندن صانادق. لـکن بولار قای بر وقت تاوش حرفی‌ده بولوب یوریلر. بو وقتده آنلر ایکنچی حرفنڭ آوازن صوزو اۇچۇنگنه کیترلمی، بلـکه اوزلرینه قاراغان آیرم آوازلری بولا.

مثلا «طوطی» دیسەك، «و» بلەن «ی» نڭ آیرم آوازی یوق، بولر «ط» نڭ ایکی تۇرلی صوزلووینەغنه خدمت اینه، اما «تاو»، «بای»، «یانا»، «واتا» دیسەك، مونده اوزلرینڭ

§۱۷ آیرم آچق آوازی بار، شوڭا کوره بولر بوندی اورنده تاوش حرفی بولالر.

او ـ تاوش حرفی: آلو ـــ مد حرفی؛ قابو ـــ مد، قاینار. تاوش حرفی الـخ.

سوءال: کیل، کیمر، یات، یاتمی، تاو، آتو، فایتو، صاتو، صاوت، تابو، تاو، تانو، قاوشاو، قایماق، تایغاق، طوراو، طوزان، آولاو دیگانده «و» بلەن «ی» قایسی اورنلرده مد حرفی، قایسی اورنلرده مد حرفندن، قایسی اورنلرده تاوش حرفندن؟

طولی واو بلەن قصقا واونی آیرو اوچون مثاللر.

تش، توش، توش.
کر، کور، کور.
اچ، اوس، ئوست.
اچ، اوچ، اوچ (ئـلثه، انتقام).
از، ئور، اور.
ات، ئوت، ئوت . . .
کم، کول، کول.
نز، توز، نور.

طن، طوز، طوز.
قل، قول، قول.
اچ، اوچ (ئەیبرنڭباشی)، اوچ.
جن، جون، جون.
صت، طوت، طوب.
قش، قوش، قوش.
قز، قوم، قوبا . . .

توتاش واوزوك حرفلر.

ش حرفن باشقه حرفلرگه ایکی یاقدن‌ده قوشوب بولا.
تانش دیسەك آل یاقدن «ن» گه قوشلغان، «تاشلی» دیسەك
آخر یاقدن «ل» گه قوشولا.

§ ١٨ منه شولای هر ایکی یاقدن باشقه‌حرفلرگه قوشلوب یازارغه
ممکن بولغان حرفلرنی «توتاش حرفلر» دیب آتیلر.

توتاش حرفلر اوشبولردر:

ب، ت، ث، ج، ح، خ، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع،
غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، ی، چ، پ، گ، ڭ.

بولردن باشقه‌لری آلغی یاقدەغی‌حرفکه قوشلا. اما صوڭنده‌
غیغه قوشلمی

§ ١٩ شوڭا کوره، آنلرنی «ئوزوك حرف» دیب آتیلر.

ئوزوك حرفلر اوشبولردر:

ا، د، ذ، ر، ز، و، ۇ، ژ، ۋ، (ه ــ ه)

سؤال: تۆتاش وئۆزۆك حرفلار هر قايوسى نيچەشەر؟

§۲۰ بر سوزده بولغان تۆتاش حرفلرنك برسندن برسن آيروب يازو درست توگلدر.

تمرين.

اوشبولرنى درستلەب يازارغە كيرەك:

بال شى كەردن تەملى بولا۔ ئەتى آل‌ما آل‌دى۔ بزنك‌ماتور تارت‌مابز بار۔ يال‌قاو بالانى خلفه يارات‌مى ۔ بزده يان‌غر بولدى۔ قش صال‌قن بولا ۔ تاق‌تا چەى ۔ تى‌مر آياق ۔ ق‌مز اچه بز۔ تورده اوطرا۔

§۲۱ بربرسينه باشقه بولغان ايكى سوزنى برگه قوشوب يازو يارامى.

يالقاولق بيكناچارنەرسه ۔ صودنبالق آلدم ۔ ديگانده «بيك» بلەن «ناچار»، «صودن» بلەن «بالق» باشقه باشقه سوزلر، شونكا كوره آنلرنى آيروب «بيك ناچار»، «صودن بالق» رەوشنده يازارغه تييشلى.

تمرين.

اوشبولرده خطا بارمى؟ درستى نيچك؟

كشينكمالينه نيك‌تييه‌سك ۔ مينمقولم‌قارالدى۔ اورامبويلاب بارا ۔ تانورلقتوگل ۔ كمسوزى ۔

٧

حرفلرنڭ الماشنووی.

§ ٢٢ اصلده ساکنلی بولغان، «ق» هم «ك» حرفلری، یانلرینه مد کیلوسببلی، ساکنلری بتسه، «غ» هم «گ» گه ئه‌ورله‌لر هم شولای یازلالر:

مثال: آق - آغی؛ قولاق - قولاغی؛ آشلق - آشلغی؛ یللق - یللغی؛ کونلك - کونلگی؛ چق - چغار؛ آق - آغار...

§ ٢٣ «د» حرفی ساکنلی بولغان «ن» هم «م» دن صوڭ کیلسه، «ن» بولوب ایشتله. قازاننان، آننان، موننان، آدمنان کبی. (بولرنڭ اصلی قازاندن ره‌وشنده‌در). بولرده ایشتلگانچه توگل، بلکه اصلنچه یازارغه تییش: آندن، موندن، آدمدن، شیطاندن مالندن کبی. توننه سوزینڭده اصلی توندهدر.

§ ٢٤ «د» حرفی ب، پ، ت، چ، س، ش، ق، ك، حرفلردن صوڭ کیلسه، «ت» یاکه «ط» ایشتله؛ کوبدن، فه‌سدن آشدن، کوکدن کبی سوزلر سویله‌شکانده «کوکته‌ن، آشتان، آچتان» ایشتله‌در. لکن یازوده ایشتلگانچه توگل، اصللرنچه بولورغه تییش. طشتان، بابتان توگل، بلکه «طشدن»، «بابدان»در.

§ ٢٥ ساکنلی «ب» کوب وقتده «پ» بولوب، ساکنلی «ز» «س» بولوب ایشتله، تاپدم، یاس کونی کبی. بولرده اصلنچه یازلا. اصللرن بلو اوچون یانلرینه مد حرفی قویوب ئه‌یتوب قارارغه کیره‌ك. تابدم - تابام - یاز - یازن کبی.

۸

همزه.

§۲۶ همزه سوزنڭ باشنده بولسه، ئەیتکانده آلفی سوزلرگه فوشلوب تمام تۆشۆب قالا. «بارمی‌ایکان» نی تلده بارمیکان یۆرۆتەلر. لکن یازوده همزه‌نی قالدررغه یارامی، بارمی ایکان دیب یازارغه تییش.
یاخشوق، بایوق، ایشتله،یازوده یاخشی اوق،بایااوق بولورغه تییش.

تمرین:

توبەندەگی سوزلرنڭ فایوسی یاکُلش وقایوسی درست، درستلری نیچك؟

کیلگاچوك، کیلمەسمیکان - یەش‌اوك - قارتوق - بتمەس بورونوق - قاینقاچ‌اوق - کیلمیمیکان - توگلمیکان- تەملیمیکان- آلمیمیکان - کیچەاوك - کیچوك - کرر میکان - کر دیمی‌ایکان- قیلمیمی‌ایکان- ئولیمیکان - ئولەرمی‌ایکان - بتەرمیکان -

۹

قای بر حرفلرنڭ یازلشی.

یوغاریده سۆیلەنگان قاعدەلرهەمەسی اوز آنا تلمزدەگی سوزلرگه قارابدر، اما عربچەدن فارسیچەدن آلنغان سوزلر شول تللرنڭ اوز قاعدەسنچه یازلالر.

§۲۷ بزنڭ الفبامزده اوطز آلتی حرف بار. بولردن آلتیسی عر-

بچه‌دن کرگان سوزلرده‌گنه یازلا. آنلر اوشبولردر:

۱) ث: ثواب، بحث، ثابت، ثمن، ثوبان...

۲) ح: حمد، محمد، حلیم، حج، حاجی، حلال، حرام، حضرت...

۳) ع: علم، معرفت، تعریف، قاعده، عارف، علیم...

٤) ذ: ذاکر، ذوق، ذوالحجه، ذوالقعده، ذی‌النور...

۵) ظ: ظاهر، ظریف، ظهور، ظالم، امام اعظم، شاه اعظم...

٦) ض: ضرر، ضرورت، ضلالت..

بوحرفلرنی تاتارچه سوزده قویمق درست توگلدر.

سؤال: توبه‌نده‌گی سوزلرنڭ درستی نیچك؟

آظق آلدم - آبضی قایتدا - ظور کشی - طوظ صاوتی - اورام بوظلانغان - آظاقدن کوررمن - آظبار یاصیلر - حاتون کشی - ضییان کوردم - ضوریکت بولغان - باطغه توشدم - آزان‌ئه‌یته.

§ ۲۸ الفبامزده بولغان «ه» حرفی‌ده چیت تللردن کرگان سوزلرده‌گنه بوری، هر، هیچ، هم، پهلوان، قهرمان، بها کبی.

§ ۲۹ «ژ» عربی بولماغان سوزلرگه قویولا: آژداها، اژلدی، اژغرا، ژولیك، ژالونیه، ژاندارما.. کبی.

§ ۳۰ «ڤ» روسچه‌دن آلنغان سوزلرده یازلا: ڤاکزال، ڤاگون، ڤولغی، ڤیکسل کبی.

عملیات.

بل - بله - بله‌م - بله‌بز - بله‌سڭ - بله‌سز - بله‌لر-

کول - کوله - کوله‌لر - کوله‌م - کوله‌بز - کوله‌سڭ- کوله‌سز-

آل - آلا - آلالر- آلام - آلابز - آلاسڭ- آلاسز-

بیر - بیرەلر - بیرەم - بیرەبز - بیرەسڭ - بیرەسز-
قیل - قیلالر - قیلام - قیلابز - قیلاسڭ - قیلاسز-
طول - طولا - طولالر- طولام - طولابز - طولاسڭ - طولاسز-
اوقو - اوقی - اوقیلر - اوقیم - اوقیمز - اوقیسڭ - اوقیسز..
بلمه - بلمیم - بلمیبز - بلمی - بلمیلر - بلمیسڭ - بلمیسز-
قیلما - قیلمی - قیلمیلر- قیلمیم - قیلمیبز- قیلمیسڭ - قیلمیسز-

تمرین:

شو ترتیب بلەن توبەندەگی سوزلرنی یازوب چغڭز:

طوت.... طوتا....

قر - قرا ... قرالر.

صال - توشور - من - منلر - توك - قوی - چق - صات-
تاب - یانما - كوله - طوتر- آلما - صندر - صندرمه الخ.

استثنالر.

١

برلك وكوبلك علامتی.

«آت» دیسەك، بر دانە حیوانںی آڭلیبز، اگردە بوسوزنڭ آخرینە «لر» قوشوب، «آتلر» دیسەك، بردن آرتقلقنی آڭلیبز.

§٣١ كشی-برنی، كشیلر-كوبنی، كیلدی-برنی، كیلدیلر-كوبنی آڭلاتا. شولای بر گنەلكنی آڭلاتقان سوزلر «برلك» دیب آتالا.

بردن آرتقلقنی آڭلاتسە، «كوبلك» بولا

آدم - برلك، آدملر - كوبلك، كتاب - برلك، كتابلر-كوبلك كیلە - برلك، كیلەلر - كوبلك.

§٣٢ كوبلك اوچون سوزنڭ آخرینە كوب وقت «لر» رەوشندە بر علامت توتاشدرلا.

§٣٣ بو «لر» قالن سوزلردە «لار»، نچكەلردە «لەر» ایشتلسەدە یازودە هروقت «لر» یورتەلر.

«كیلدیلەر» ایشتلە، «كیلدیلر» یازلا، «قالالار» ایشتلە، قالالر یازلا.

سؤال: نوبەندەگیلردە یاڭلش بارمی، بولسە، نیچك درستلەرگە؟

قوناقلر، كیلدیلر- ئەتیلر كیلچكلر- آنلر اویدە بولماسلار- كشیلر كورنمیلر- بونی ماتورلارغە تیبش - آنلر بیك ماتورلار-

قاچان قایتورلر- اشلرلک کوبمی- اول آنی اشلرمی ایکان -
کؤنلر شولای اوته - اول کؤنلرمی ایکان -

۲

دن

قایدن، کمدن، نیدن سؤاللرینه جواب بولغان سوزلرنک
آخرنده قالنلرده «دان»، نچکه‌لرده «ده‌ن» ایشتله ، اما یازوده
§۳ هروقت «دن» یورؤته‌لر.
بازاردان قایتدم، ئه‌نیده‌ن آلدم - ایشتله، اما یازغانده « با-
زاردن، ئه‌نیدن یوری.
آولدن چقدق، دنیادن ئوتدی، بزدن آلدی، کشیدن قاچدی کبی.

توبه‌نده‌گی سوزلرده یاڭلش یوقمی، بولسه، درستی نیچك :
چومادان آلدم - صاندقدن تابدم - یورطدن چقدم - اورامدن
ئوتدم - چومادان یوغالدی - ایده‌ن جیمرلدی - قایدن تابدك
زندان اچنده کوردم...

۳

غه، قه

قایا، کمگه، نه‌رسه‌گه سؤاللرینه جواب بولغان قالن سوز-
§۳۵ لرنك آخرنده «غا»، «قا» ایشتلسه‌ده «غه، قه» یازالر.
بازارغا بارام، یورطقا قایتام ایشتله، اما عموماً « بازارغه،
یورطقه» یازو عادت بولغان.

توبه‌نده‌گی سوزلرده یاڭلش یوقمی، بولسه درستی نیچك؟
آلقا آلدم، یورطقه کردم - آغاچقا چابدم - قارماقغه طوتوندم - اویگه قایتدم - دنیاغا چقدم - آولغا باردم - قالاغه بارام - اورمانغه کیتەم - طوغایغه بارام - قرغا چغام- دشمانغا قارشی‌بارام- قشقا قدرلی بته آلمی - یازغا جیتمی -

٤

§٣٦ قایده، کمده، نه‌رسه‌ده سؤاللرینه جواب بولغان قالن سوزلرنڭ آخرنده «دا» ایشتلسه‌ده، نچکه‌لرگه اییه‌رتوب، «ده» یازو عادت بولغان.

اورامدا یۆری - بازاردا طۆرا - ایشتلمه، لکن یازوده، «اۆیده، مکتبده» دیگان سوزلرده‌گی کبك «اورامده، بازارده» یۆرۆته‌لر.

مثاللر:

آرتده، آلده، اوكده، صوالده، بزده، سزده، دنیاده، بیرده، کوکده، یۆلدۆزده، قۆیاشده، کۆنده، تۆنده، جهانده، آخرتده کتابده، کاغدده . . .

٥

گان ـ کان

نی اشله‌گان، نی قیلغان، نی بولغان سؤاللرینه جواب بولغان نچکه سوزلرنڭ آخرنده «گه‌ن، که‌ن» ایشتلسه‌ده، عموماً «غان، §٣٧ قان» غه اییه‌رتوب، «گان، کان» یازلادر. کیلگه‌ن، کیتکه‌ن ایشتله، لکن «کیلگان، کیتکان» یازالر.

مثاللر:

بت ـ بتکان؛ توش ـ توشکان؛ کیت ـ کیتکان؛ من ـ منگان؛
بل ـ بلگان ـ کر ـ کرگان؛ سون ـ سونگان ؛ کول ـ کولگان؛
قوش ـ قوشقان؛ طول ـ طولغان.

٦

آلوب، تابوب

نی اشلەب، نی قیلوب کبك سوءاللرگه جواب بولغان سوزلرنك
§۳۸ آخرنده «ب» دن ئلك، نچکه ئوست یەیسه قالن ئوست بولماسه،
شونده بر «و» یازالر.
نی اشلەب طورا؟ ـ یازو یازوب اوطرا.

مثاللر:

آلوب، تابوب، یاتوب، قالوب، باتوب، شایاروب، تانوب،
بتروب، طوتروب، تالدروب، بازوب، کویدروب، سوتوب
تاشوب . . .

۷

اوقۇ، تانۇ

نی اشلیم، نی قیلیم، دیگان سوءالگه جواب بولغان سوزلرنك
§۳۹ آخرنده مدده، ساکن‌ده بولماسه، انده «ۇ» یازارغه تییش:
نی اشلیم ـ اوقۇ! سین بو کشینی تانۇ!

مثاللر:

اوقو، تانو، تالقو، توزو، آرو، یانو، تاتو . . .

تمرین:

(×) علامتی اورنینه تییشلی حرفی قویلسون:

اول کتاب اوق× ــ سین بو کتابنی یاخشی اوق× ــ اول مینی تان× ــ سین اول کشینی تان× ــ سین ترتیب توزو ــ اول تەمن تان× ــ سین بو آلمانڭ تەمن تات× ــ سین بو جیتننی تالق× ــ

٨

مك، مق

§٤٠ نی اشلەمك، نی‌قیلمق کبك سؤاللرگه جواب بولغان سوزلرنڭ آخرنده «مەك، ماق» ایشتله، لکن یازوده «مك، مق» یوری. مکتبکه اوقومق اوچون کیلدی، اول سینی کورمك بولغان ایدی کبی.

توبەندەگی مثاللر شولای درستمی؟

طوقماق آور بولا. مین آنلرغه بارماق بولغان ایدم ــ بارماق آشا قاری ــ قایماق سوتدن بولا ــ اول اویده قالمق بولغان ــ کولمەك ــ کولمك ــ شافماق ــ تافماق ــ تاغلماق ــ بتمك ــ چوالمەك ــ تورمەك ــ

۹

آلسون.

نی اشلەسون، نی قیلسون سؤاللرینه جواب بولغان قالن
§٤١ سوزلرنڭ آخرنده «صن» ایشتلسەدە، «سون» یازالر.
بو کتابنی اول آلصن ایشتلە، امایازوده «آلسون» یوری.
ایشتلە: اوقوصن، تابصن، باتصون، صاتصن؛ یازلا: اوقوسون،
تابسون، باتسون، صاتسون . . .

۱۰

آلسه

نی اشلەسە، نی قیلسه سؤاللرینه جواب بولغان قالن سوزلرنڭ
§٤٢ اخرنده «صا»ایشتلسەدە، «سه» یازالر. ایشتلە: آلصا، اوقوصا،
تابصا، قویصا، یازصا؛ یازلا: آلسه، اوقوسه، تابسه، قویسه،
یازسه . . .

مثاللر:

بتسه، باتسه، توشسه، تاشسه، کیبسه، قاتسه، کیزسه، باصسه،
منسه، یانسه، بلسه، قالسه، تلەسه، ئولسه، طولسه، کیلسه،
قیلسه، تیبسه، تایسه . . .

املادرسی اوُچوُن بر آز مثاللر:

١

(توقایدن)

بوُز هم قار ار دی - صولر یوُگوردی - یغلاب یلغالر، یەشلر - توگلدی -
کوُنلر اوُزایا - توُنلر قصقارا - بوقایسی وقت - جه ئەینوب قارا -

٢

آشلقلر اوسدی - باشاقلر پشدی - قوُیاش پشره - تیر گه توُشوُره -
خلق آشغا - کینه باصوغه - اوراغن اورا - بو قای چاق بولا -

٣

قرلر بوش قالا - یاڭغرلر یاوا - ییرلر دملانا - بو قای چاق بولا -

٤

هر ییر قارلانغان - صولر بوُزلانغان - اوینی جیل بوران - بوقای چاق طوغان -

٥

(دردمندن)

شاولی دیڭگز - جیل اوُرەدر - جیلکه نن قوُرغان کاراب - توُن وکوُ ندوُز -

اول یوزه‌در ـ یول‌بارا ـ یات ایل‌قاراب ـ چقدی جیللر ـ قوبدی دولقن ـ ایل کارابن جیل سوره ـ قایسی یوللر ، نیندی‌اوبقن ـ تارتابزنی‌جان‌صوراب.

٦

(ع. اسحاقی‌دن)

یاغموردن صوڭ کون ماتورایوب کیتدی ـ موژیکلر بارده اچلرندن به‌یره‌م ایته‌لر ـ صابان آشلق قرنده حاضر قارا ییر برده قالمادی ـ بوتون قر یه‌میه‌شل کورنه ـ آرش قری آزراق دولقنلاناده باشلادی.

٧

بزنڭ باقچه‌ده ماتورلانوب کیتکان ـ آغاچلر بو آراده بیك موڭایوب اوطرالر ایدی ـ بوگونگی‌هوالیلقلرن کورسه‌ڭ، ایسڭ کیته‌ر ـ

٨

(«یاز باشی» کتابندن)

ئه‌نه‌یراق تاولر، اورمانلر ـ ئه‌نه ماتورغنه دولقنلانوب کورنه طوزغان اوجم باصووی ـ ئه‌نه بزنڭ جوکه‌دن یاصاغان طوباللر بـله‌ن جیله‌ك جیغان اویصولرمز ـ بولر بارده بیزه‌نگان ـ بارده ختفه‌ده‌ی اوله‌نلر بله‌ن توشه‌لوب صاری قزل آل چه‌چه‌کلر ایله ماتورلانغانلر ـ

٩

هر کم یاز، دی ـ هر کم آنی جانی، یوره‌گی بـله‌ن سیزه ـ هر نه‌رسه

آنڭ ایگی چیگی بولماغان ماتورلغینه، موکینه باش اییه - بارلق ییون یازنڭ گوزللگی چولغیده یومو شاقغنه یه‌شرن وطنغنه بولغان شادلقغه، بختکه چوما . . .

۱۰

بز شولر شول ماتورلقلر اورتاسندن یاروب بارابز - ئه‌نه بزنڭ آلدمزده باراچق یولمزده کیڭ یه‌شل یالان بله‌ن اورمانلی بییك تاو اورتاسنده زور توگه‌ره‌ك کول یالتری - یاخدای نی چاقلی ماتورلق!

تمام.